

ÚTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (8.)

Mint jóbarát, mindig szívesen látott kedves vendég volt Zoborban Tömörkény, a „célszörű szögényembör” írója. Mint a szegedi kultúrpalota igazgatója viszont jobbára hivatalos küldetésben járt Bácsország fővárosában. Voltak közös dolgok, határsori érintkezések, mert elindultak a régi népek sírjai, mondjuk, a kun halmok alatt, de jutott belőlük bőven Bácskában is.

— Mutasd csak azt a kengyelvasat — szólta és kivette szájából a szivart Tömörkény István, mire Gubitza Kálmán készségesen elébe rakta, ami a legújabb ásatásokból előkerült. De szorosabb közelséget ez már azért se jelenthetett, mert a népvándorlaskori népek bekalandozták a világnak ezt az egész részét, s ahol megfordultak, ugyanazokat a nyomokat hagyták maguk után.

— Hálás szívvel köszönöm meg az Erdélyi Múzeum legújabb ajándékát — mondta nem is egy közgyűlésen Latinovits Gézától kezdve Kozma Lászlóig a történelmi társulat elnökeinek egész sora. Így nyilvánult meg ugyanis az összetartóbb kézség Erdéllyel és a Felvidékkel. Nem a közös múlt és nem a leletek kapcsolattörténeti azonossága folytán. Ellenkezőleg! Az kötötte össze a földrajzilag oly távoleső tudós társaságokat, ami elválasztotta őket.

„A megyében a hazát szeretni!” — adta ki a jelszót még 1883-ban, a társulat megalakulása idején Margalits Ede, s a különállásnak ez a magatartása az egész vidékre érvényes lett. Déli szelek fújták szét ezt a regionális szellemet, eljutott Temesbe és Torontálba is, úgyhogy Milekker Bódog Versecen ugyanolyan önérzetesen hangoztathatta a táji jelleget, mint minálunk a Bácskában Dudás Gyula vagy Grosschmidt Gábor. Csak észak felé mutatkozott tartózkodóbbnak ez az azonos népi összetétele folytán hasonló sajátosságokat őrző és önállóságra törekvő vidék. Nem akarta magát megadni Szeged fennhatóságának. A versengésnek és az ellenállásnak külön gócai alakultak. Szabadka ipari és kereskedelmi téren szállt síkra a Tisza menti város szupremáciájával szemben, Zombor iskolákkal szerette volna megelőzni, s még Bácska tollforgatóit is külön egyesületbe próbálta tömöríteni a Dugonics Társaság megalakulása után.

S közben egy új értelmiségi réteg alakult ki a történelmi társulat mozgalmában. Nem olyan csoportja a megyei intelligenciának, amelyet a fel-tűnési vágy ösztönöz tevékenységre. A falusi jegyzők, papok, tanítók munkája szinte láthatatlan maradt. Az a szenvedély fűtötte őket, mely a földművelőt is elfogta a keresésben, ha híre kelt, hogy valahol kincset fordított ki az ekevas.

Nem húzták fel a vármege zászlóját, ha közgyűlést hívott össze a társulat, a nagytermet is csak egyszer kellett befűteni a pandúroknak, mert különben nem fértek volna el a tanácskozási kisteremben. 1917-ben foglalt helyet az elnökség Eisenhut Ferenc képe alatt, amely nemcsak Savoyai Jenő győzelmét örökítette meg a zentai Tisza-parton, de a kettős vármegeye újjászületésének eljövételét is jelezte.

— Köszöntöm az igen tisztelt tagtársakat, a vendégeket, mindenekelőtt az itt megjelent högykoszorút és az ifjúságot — fordult Kozma László képviselő, a társulat elnöke az egybegyűltek felé. Mert ott ültek a súlyos, faragott lábú ófelnémet asztalok körül a leánykereskedelmi felsőbb osztályának növendékei és néhány tagnak a felesége is. A karzaton diáksapkás fiatalemberek álltak az aranyozott vaskorlátnak dőlve, s amikor énekelni kezdtek, felállt az egész terem népe, úgyhogy az elnökség kinézhetett a liget hólepte tisztáira, amelyek félkörben fogták körül a megyeháza előtti teret.

Ekkor jelent meg először az ifjúság a társulat közgyűlésén, és talán utoljára. A vezetőség azt hitte, gondoskodott utódokról. De a háború utolsó esztendeje következett, a régi embereket elvitte a történelmi változás vihára és a múzeum négy terme a délnyugati torony alatt hosszú ideig zárva maradt.

*

Bács Bodrog vármegye történelmi társulatának mozgalomát már az összehívott ifjúság sem tudta felvirágoztatni. Gyászdal volt, amit sapkájuk sildjéhez emelt kézzel vigyázzban állva énekeltek a diákok a megyeháza nagytermének karzatán az első világháború negyedik esztendejében. Mert addigra már minden munka megbénult, s Gubitz Kálmán, Iványi István, majd Bellosits Bálint halálával a társulat élete is lassú haldoklás volt.

Abban az esztendőben a múzeum könyvtárának kétezer-háromszáz kötetes állománya mindössze 29 darabbal gyarapodott. A régiségtár gyűjteményének 16 000 példányához kilencvenkilenc, az iparművészetihez egy, a néprajzhoz két darab új szerzemény járult. Még az ajándék is, amelyet bajsai Zákó István 48-as alezredes unokája ajánlott fel örök letétként, az aradi foglyok aláírásával, s azzal a gavallériával, amelyet nem tudott megtörni az abszolútizmus kemény és kegyetlen vasöntvénye sem, beszédes jelkép lett a háború végén. Le merit des dames — ez volt az emlékalbum fedőlapjára írva. S hogy franciául szólt az ajánlás, az egyben színvallás is volt. A költő intelme szerint „vigyázó szemüket Párizsra vetették” a foglyok az aradi várban, még a német nyelvet is megtagadva, pedig közülük nem egynek az volt az anyanyelve. De úgy látszik, a forradalom ügye fontosabb volt nekik, mint a nyelv.

Utoljára talán a társulat szorgalmas tagja, Evetovics bácsi plébános hívta fel az ország figyelmét a vidék történelmi múltjára, amikor a magyar parlamentben sürgős interpellációt intézett a kormányhoz a bácsi vár megmentése érdekében.

„Igenis, hazabeszélek — mondta és önérzetesen felvetette a fejét, amikor képviselőtársai csodálkozva néztek rá, hogy mit akar ez itt ilyen vidéki ügyekkel. — Hazabeszélek, mert a Bácskában olyan hatalmas műemlék van, amilyen az Alföldön egyéb helyen sincs.”

De ha meg is lett volna a jószándék a bácsi vár restaurálására, a háború más gondokat hozott előtérbe, melyek mellett figyelembe se jöhetett már ilyen költséges kiadás. És nemcsak erre nem jutott pénz. Államsegélyt se kapott többé a történelmi társulat, hogy ásatásokat végezhesen. Pártoló tagjainak létszáma alaposan megcsappant, az *Évkönyvet* már csak háromszáz példányban nyomták, s ha akarták volna, se lettek volna képesek a kiadvány fenntartására.

Az a harminchárom évfolyam azonban, amely a társulat életében megjelent, mégis olyan hatalmas erkölcsi tőke, amely áttekintése és felértékelése magában véve óriási munka lesz, ha egyszer hozzáfognak. Nem mintha szakemberek körében ismeretlen volna a történelmi társulat irodalmi anyaga. Az összképet azonban, amely kulturmorfológiánk térképén kér helyet, még mindig hiába keresnénk. A több mint három évtizedes munka tudósok magánügye volt és maradt, s csupán a múzeumi gyűjtemény került előtérbe.

Mert a múzeum végül mégis valósággá lett. Az 1941-ben kilakoltatott gyűjtemény a második világháború után az Afrikát járt vadász, Fernbach Bálint palotájában nyert elhelyezést, hogy látványos gazdagságával lenyűgözze Zombor és környékéből való látogatóit.

„Olyan kincset adok át ünnepélyes tisztelettel szülővárosom népének — mondta Veljko Petrović 1945 őszen a múzeum megnyitásakor —, amellyel sok nagyobb és népesebb város sem dicsekedhet. S amikor köszönetet mondott a rég meghalt és csaknem ismeretlen gyűjtőknek, fel kell hívnom a figyelmet a szellemi és tárgyi emlékek bizonyító erejére, melyek szerint felvilágosodás és szabadságvágy mindig együtt járt a munkában ezen a vidéken.”

*

Ha megkésve is, de elégtételt szerzett magának a vármegye székhelye a történelmi társulattal és a múzeummal. Mert egyébként alaposan lemaradt Újvidék és Szabadka, sőt Baja mögött is a művelődés más területein. A főgimnáziumokkal rég megelőzték Zombort a bácskai szabad királyi városok. Mert időközben a vármegye is veszített a tekintélyéből, s ha nem is a népdalbeli szegénylegények szabadulására szállott fel a páva a vármegyeházára, Szent Pál dicsfényét alaposan megtépázta a kiegyezést követő liberális szellem.

Zombor még úgynevezett úri város volt, de Szabadka, a „bunyevác Párizs” frissen és fiatalosan vágott elébe ipari és kereskedelmi téren, s minthogy a kor a haladás kora volt, a megyeszékhely már nem tudott megélni abból a méltóságból, amelyet a központositott közigazgatás korábban biztosított a számára. A nemzetiségi kérdés megoldatlansága ugyancsak ártott neki: a szerb tanítóképző sokáig hátráltatta a főgimnázium megszervezését, mert már volt a városnak egy középiskolája, s amikor 1872-ben mégiscsak sikerült a kormány jóváhagyását megszerezni hozzá, a szerb ifjúság már régen Újvidékről, a magyar Szabadkáról került fel az egyetemre. A Zombor környéki nagyközségek, mint Apatin, Bezdán, Hódság, Kula, észre se vették a megyeszékhelyt, ha fiaikat latin iskolába kellett adni.

— A vaspálya — állapította meg Zombor polgármestere —, amely más városokat felvirágoztatott, nekünk a lassú sorvadást hozta.

Az Alföld-fiumei vasútról volt szó, amelynek Szeged és Zombor közötti szakaszát a hatvanas évek végén adták át a forgalomnak. Mert amíg vasút nem létezett, Zombor a vidék központja volt afféle gyűjtő- és rakodóhely a csatorna közelsége miatt. A meggyorsult közlekedés aztán könnyen elérhetővé tette a távolabbi tájakat és városokat, észak felé éppúgy, mint le a tengerig.

És mégis a későn megnyílt főgimnázium vitte előbbre a vármegye székhelyét gazdasági és művelődési szempontból egyaránt. Nem a diákjaival. A tanári karával, mindenekelőtt Radics György és Margalits Ede közéleti szereplésével.

S nem lehet tudni, a király megígért látogatása, Svetozar Miletic harcias beszéde, vagy az árvízkárosultak Zomborba özönlése fordította-e az ország figyelmét a város felé. Képviselő mindenestre a főgimnáziumért küzdő Nika Maksimovic lett, akit szűzbeszéde alkalmából barátja, Laza Kostic sürgönyileg köszöntött:

„Niko, diko, ko bi te dovik'o?” Amire a képviselő így válaszolt: „Lazo, mazo, ko bi ti dokazo?”

A szűzbeszéd tárgya a zombori főgimnázium oktatási nyelve volt. Maksimovic a szerb nyelv mellett szállt síkra, Trefort miniszter viszont kétnyelvű iskolát ajánlott. A pályázatokat is ilyen feltételekkel írták ki. De Margalits, akárcsak Radics, csak később került Zomborba.

Míntha meg akarták volna várni, amíg királyváró izgalmban, megnyugszik a város s az árvíz által hajléktalanná vált nép is visszamegy a falujába. Ferenc József sosem jött Zomborba, s a Duna még sokszor kilépett a medréből.

Az iskola azonban megvolt, ha későn nyílt is meg, s a fiatal tanárok szétnézthettek a városban, ahol annyi tennivaló várt rájuk. Később társakat is kaptak, akik ha nem is vehettek részt abban a munkában, amelyet ők épp a kétnyelvűség hasznosításával fejtettek ki, mint például Zlinszky Aladár a stílus történész, de a történelmi társulat tevékenységében már alaposan vettek részt. És fulmináns cikkekben támadták a bácskai közönyt, a maradiságot, a magyarkodás nagypipájú, kevés dohányú szájhőseit, akiknek épp a megyeszékhely volt a fészükük. Mert újságot is a fiatal tanárok indítottak Zombor városában.

*

Túlzás lenne olyasmit állítani, mintha Radics György lapjának, a Bácskának jelentősebb szerepe lett volna a vidék szellemi életének kialakításában. Pedig azzal az igénnyel lépett fel, s a fiatalokat is, közöttük Papp

Dánielt például, arra nevelte, hogy a vidékben szeressék a hazát. Nem akart helyi közlőny lenni, kizárólag városi eseményeket pertraktálni, címének megfelelően az egész megyére kiterjesztette figyelmét és érdeklődését.

A megye történetírója, Móricz Zsigmond számol be arról a felháborodásról, melyet *A föld és népei* című könyv azon állítása váltott ki, hogy Bácska népe szorgalmas és takarékos ugyan, ellenben az úri osztály könynyelmű és korhely. Ebben a vitában a Bácska volt a legharciasabb, ha szerencsenosztása, akárcsak a fiatal Móriczé, hiábavaló fáradság maradt is. Hűz év se kellett, s Szemző Gyuszi leányszöktetése egészen más véleményre hangolta a Nagyváradai Napló vezércikkíróját, Ady Endrét, s aztán Mikszáthot, aki a Noszthy-fiú esetében szégyenpadra ültette az egész bácskai dzsentrivilágot.

A vidék becülete azonban a Bácska cikkírói szerint egy és oszthatatlan volt, ezért kellett kiállni érte. Pedig akkor már véres aratósztrájkok figyelmeztettek a társadalmi megosztottságra, s a szervezett munkások a fútcán is végigvonultak hangos énekszóval május elsején a Sikarába ment. A zombori hetilap nem osztályok között akart igazságot tenni, hanem a vidék népi összetételét figyelembe véve a békét szolgálni.

Ezért gyűjtött a szerkesztő maga köré egy egész kis fordítói csoportot Szászy Istvántól és Szulik Józseftől kezdve Dömötör Pálig. És ha nem is programszerűen történt, itt alakult ki az a fordítói műhely, amely évtizedeken át egyedül és csaknem észrevétlenül küzdött a szerb költészet megismertetéséért. A kétnyelvű gimnázium egynyelvű lett, a tanárok azonban nem fedkeztek meg a feltételekről, melyek Zomborba szólították őket.

De a történelmi társulat köré csoportosult emberek is a maguk lapjának tekintették a Bácskát. Mind a két Dudás, Erdulyhelyi Menyhért, Iványi István, hogy csak az ismertebbeket említsük, itt fejtették ki egy-egy vitás kérdésben véleményüket; így a szegedi Dugonics-társasághoz való viszonyukat. Különben a szegedi szupremáciát elutasító nyílt vagy burkolt nézetek is a zombori hetilap hasábjain jutottak kifejezésre.

Lassan kialakult egy hagyományos tájszemlélet a Bácska körül. Jött a diák Papp Dániel, s addig kerülgette a bunyevác parasztokról és kalugyerekről szóló témákat, amíg csak fel nem fedezte Tündérlakot ezen a vidéken. Biztosra vehető, hogy ennek a magyar-szláv költői kettősségnek sorsdöntő hatása volt a fiatal elbeszélőre. És Gozdsu Elek is a két nép barátságára ösztönözte a lap köré csoportosult embereket.

A századforduló idejére ez a tájszemlélet nemcsak tovább nem jutott, de a Bácska hasábjairól is eltűnt. Radich Jolán és Janda Matild verseiben például nyoma sincs már semmiféle helyi színnek, s az ugyancsak műkedvelő nívón maradt Mályva, vagy Jovanovich Lea prózája is bárhol megíródhatott volna.

Mintha mégse programon és külső hatáson múlna! Mintha mégiscsak az ingénium lenne fontosabb. Csak így történhetett, hogy Kosztolányi Dezső és Csáth Géza tehetsége előtt azonnal kinyíltak a budapesti redakciók ajtói. Anélkül, hogy a vidék jellegzetességeit szólaltatták volna meg. Épp ellenkezőleg: akkor már provincializmusnak tekintették volna. Mert akkorra már Papp Dánielt is elfelejtették, s negyven évig kellett várni, amíg újra felfedezik, és azt a hatást dicsérik novelláiban, amelyet innen vitt magával.